

KONCEPCE GENOCIDY: TEORIE VZNIKU GENOCIDY

KAREL BAUER

Katedra sociologie Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy
E-mail: karel.bauer77@seznam.cz

ABSTRACT

A Conception of Genocide: The Theory of the Origins of Genocide

The paper focuses on the specific conceptions of genocide. More precisely, the paper is centered around special theoretical models that organize the process of genocide into a logical structure, thereby helping a deeper understanding of this phenomenon and its prevention. Key models are gradually introduced according to the date of their creation, among them the most famous work by Gregory Stanton entitled *The Ten Stages of Genocide*. The article also discusses the main criticism of the presented models. In connection with the criticism and deficiencies of the analyzed models, recommendations for the creation of a new and more optimal model are formulated at the end of the article.

Keywords: genocide; genocidal process; conception; Gregory Stanton; sociology

„Nakonec nejlepším lékem na genocidu je vzdělávání veřejnosti.“
Gregory Stanton

Úvod

Leo Kuper (1981, s. 101) vidí každý případ genocidy jako jedinečnou událost, když píše: „Způsoby provedení genocidy jsou příliš rozmanité, se zcela odlišnými sekvencemi průběhu a hlubokými rozdíly v rozsahu, což vyvolává nejrůznější logistické problémy.“ Na druhé straně Norman Naimark (2017) také uznává určitou jedinečnost každého případu genocidy, ale současně dodává, že existuje možnost tyto případy prostorově a časově seskupit do více či méně podobných druhů vražedných událostí.

Cílem této přehledové studie je v souladu s Naimarkovým tvrzením představit a kriticky porovnat teoretické koncepty genocidy, které usilují o popis obecné struktury vzniku a průběhu genocidy. V rámci těchto koncepcí je na genocidu nahlíženo jako na samostatný sociální proces, nikoliv pouze jako na výsledek jiného sociálního procesu. Přesněji na proces skládající se z několika fází či stádií¹. Pomyslným vrcholem je pak v tomto ohledu konstrukce speciálních teoretických modelů, které jednotlivé fáze, respektive stádia uspo-

¹ Někteří autoři používají pro označení jednotlivých částí procesu termín fáze, například Lemkin nebo Shaw. Zatímco jiní autoři explicitně píší o stádiích, například Stanton nebo Feierstein.

řádávají do logické posloupnosti a vysvětlují jejich vzájemné souvislosti. Takové modely, zejména modely univerzálního typu nejlépe slouží k bližšímu pochopení fenoménu genocidy, a tedy i její následné prevenci.

Studie prostřednictvím tvorby autorů specializujících se na problematiku genocidy představuje jednotlivé koncepce, upřesňuje okolnosti jejich vzniku, kriticky je hodnotí a v samém závěru prezentuje doporučení autora na vytvoření koncepce nové. Charakter studie je převážně kompilační, s občasnými přechody ke komparativním metodám. Z hlediska kompilace vybraných koncepcí se jedná o unikátní přístup. Doposud v odborné literatuře věnující se výzkumu genocidy nebyl souhrn vzniklých koncepcí v takovémto rozsahu představen.

Celkem sedm koncepcí významných vědců na poli genocidy je zasazeno do časové řady, podle data jejich vzniku². Je tedy možné vysledovat nejen proměny přístupů k výzkumu, ale především posun od prvních koncepcí zaměřených na fáze bezprostředně spojené s masovým vražděním k pozdějším složitějším a komplexnějším koncepcím, zahrnujícím i fáze před masovým vražděním i po něm.

Důležitost teoretických koncepcí vysvětlujících vznik a průběh genocidy dokladuje schéma genocidního procesu navržené Gregory Stantonem, které je ve studii nejpodrobněji rozpracováno. Stanton koncipoval speciální model, který značným dílem napomohl k bližšímu porozumění genocidnímu procesu, ale v první řadě přispěl k prevenci a zastavení genocid v několika válečných konfliktech, v různých částech světa.

V souvislosti s dějinami pojmu byla v obecném diskurzu genocida po druhé světové válce vnímána jako jeden z mnoha nacistických zločinů. Přelom započal v 60. a 70. letech 20. století v důsledku vojensko-politických konfliktů mezi Izraelem a okolními arabskými státy, a s tím spojeného zavádění a šíření termínu holokaust. Paměť holokaustu zde sloužila jako podpůrný nástroj rekonstrukce židovské identity, píše Barša (2011). Vzhledem k událostem v Kambodži v druhé polovině 70. let, a také masakrům ve Rwandě a Srebrenici v polovině let 90. se na konci 20. století začíná na genocidu nahlížet jako na zločin speciální, zločin svojí krutostí vyčnívající nad zločiny ostatními. V anglickém originále se často uvádí slovní spojení *the crime of crimes*.

Koncepce genocidy

V odborné rovině podle Jonese (2017) obecně platí, že v otázce výzkumu genocidy převládají dva základní cíle. Prvním cílem je definice a pojmové ukotvení konceptu genocidy. Druhým cílem je prevence vzniku genocidy. Obzvláště v oblasti prevence genocidy je absolutně nezbytná detailní znalost dynamiky celého procesu.

V souvislosti s definicí konceptu Straus (2001) zmiňuje 21 odlišných odborných vymezení termínu genocida a Jones (2017) cituje dokonce 25 odborných vymezení genocidy.

² V textu prezentované modely představují originální a průkopnické přístupy k teoretické analýze genocidy. Jejich autoři jsou uznávanými odborníky v oboru a jejich práce se staly základními kameny pro další výzkum. Ostatní existující modely, ačkoli se tématem zabývají, buď nedosahují srovnatelné odborné úrovně, nebo nepřinášejí obdobnou míru originality a inovativnosti.

Přes enormní množství nabízených definic, stále dominuje ta původní ukotvená v Úmluvě o genocidě. Ačkoliv je kritizován a rozporován, vymezuje termín genocida již více než sedm desetiletí stejný dokument, *Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia* (dále jen *Úmluva o genocidě*)³, přijatá OSN v roce 1948 (Schabas, 2000).

Jinými slovy prvním úkolem vědecké komunity bylo a stále je nalézt a sjednotit odpověď na otázku, co vše rozumíme pod pojmem genocida. V souvislosti s prevencí genocidy odborná veřejnost musí nejprve zodpovědět otázky, jak a proč genocida vzniká. Tyto dvě otázky jsou totiž vzájemně propojené, jelikož okolnosti vzniku genocidy mohou zásadním způsobem determinovat i její následný průběh. Hlavní pozornost v oblasti prevence se převážně soustředí na otázku proč, zatímco otázka jak, zůstává do jisté míry upozaděna. Důležitou roli v této oblasti sehraávají genocidní komparativní studie, přinášející detailní znalost jednotlivých genocidních událostí a genocidních masakrů. Ovšem směrem k vývoji obecného vzorce či koncepce mapující a vysvětlující vznik a průběh genocidy jejich příspěvky doposud nevedly. Norský historik Weiss-Wendt (2008) dokonce tvrdí, že navzdory nedávnému rapidnímu nárůstu počtu komparativních genocidních studií se konsensus v otázce důvodů vzniku a způsobů průběhu genocidy spíše vzdaluje, než přibližuje.

Sheri Rosenberg (2012), americká specialistka na oblast mezinárodního práva a genocidy, k věci poznamenává, že je nepravděpodobná existence jednoho univerzálního způsobu, popisujícího vývoj každého případu genocidy. A dále píše (ibid., s. 18): „Technická vyspělost, geografická koncentrace obětí, byrokratická efektivita a možnosti vzájemného násilí jsou jen některé z proměnných, podle kterých lze odlišit jednu genocidu od té druhé, proměnné bránící zasazení genocidního procesu do lineárního modelu.“

S názorem Sheri Rosenberg se shoduje americký politolog Scott Straus (2008) specializující se na genocidu ve Rwandě. Strauss upustil od svého původního záměru komparovat Rwandskou genocidu s dalšími pěti genocidami ve dvacátém století, s cílem pochopit nejvýznamnější determinanty vzniku genocidy. Strauss (2008, XI) k věci explicitně uvádí: „Jednotlivé případy se příliš lišily v rovině historické, politické i empirické.“ Argumenty Sheri Rosenberg a Strausse podtrhují původní tvrzení některých hlavních osobností na poli genocidních studií. Například Chalk s Jonassohnem (1990, s. 3) v úvodu 90. let 20. století formulovali myšlenku, že: „Jako každý jiný výsledek lidské činnosti, zločin genocidy má vývojový charakter a lze na něj nahlížet pouze ve vztahu ke konkrétnímu souboru okolností, unikátnímu souboru okolností specifickému pro určité časové období a místo.“

V opozici s názory Rosenbergové, Strause, Chalka s Jonassohnem a mnoha dalších, se několik vědců přesto pokusilo vytvořit univerzální teoretický model popisující vznik genocidy. První návrhy specializující se výhradně na holokaust byly postupem času nahrazovány novými univerzálnějšími modely, disponujícími možnostmi aplikace na odlišné

³ Druhý článek Úmluvy o genocidě (OSN, 1948) vymezuje genocidu následovně: „V této Úmluvě se genocidiem rozumí kterýkoli z níže uvedených činů, spáchaných v úmyslu zničit úplně nebo částečně některou národní, etnickou, rasovou nebo náboženskou skupinu jako takovou: a) usmrcení příslušníků takové skupiny; b) způsobení těžkých tělesných ublížení nebo duševních poruch členům takové skupiny; c) úmyslné uvedení kterékoli skupiny do takových životních podmínek, které mají přivodit její úplné nebo částečné fyzické zničení; d) opatření směřující k tomu, aby se v takové skupině bránilo rození dětí; e) násilné převádění dětí z jedné skupiny do jiné.“

případy genocid napříč prostorem a časem. Některé modely vznikly jako vedlejší nezamýšlený produkt jiného vědeckého záměru, další byly záměrně vytvořeny za účelem vysvětlit specifický sociální fenomén, ovšem existuje i model vytvořený jako jedinečný projekt.

Raphael Lemkin: dvoufázová koncepce

Za historicky první koncepci je možné považovat dílo samotného autora termínu genocida⁴, Raphaela Lemkina. V knize *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposal for Redress* z roku 1944, Lemkin nejenže světu představil termín genocida, ale také definoval konkrétní fáze tohoto procesu.

Podle Raphaela Lemkina (1944) se jedná o dvoufázový proces. Pro první fázi je charakteristická destrukce národních vzorců utlačované skupiny, v následující druhé fázi dochází k vnucení vzorců utlačovatele směrem k utlačované skupině. Charakter Lemkinova přístupu vychází z jeho pojetí genocidy jako takové. Přestože genocidu vymezuje jako destrukci národní nebo etnické skupiny, destrukcí zde není výhradně míněno zabíjení příslušníků těchto skupin. Fyzická likvidace je pouze jednou z možných technik genocidy. Masové zabíjení (*mass killings*) je pak spolu s diskriminací v redistribuci potravy (*racial discrimination in feeding*) a ohrožováním zdraví (*endangering of health*) jedním ze způsobů aplikace fyzické likvidace. Destrukce a následné prosazování národních vzorců se může odehrávat v rovině politické, sociální, kulturní, ekonomické, biologické, fyzické, náboženské a morální.

Lemkinova dvoufázová koncepce v sobě implikuje tři zásadní argumenty. Zaprvé, genocidu neomezuje pouze a výhradně na fyzickou likvidaci vybraných skupin obyvatel. Zadruhé, Lemkinova koncepce hovoří o dvou základních subjektech (Lemkin 1944), utlačovaných skupinách (*oppressed groups*) a utlačovateli (*oppressor*). Utlačovanými skupinami jsou míněny národní a etnické skupiny obyvatel žijících na územích okupovaných nacisty během druhé světové války a utlačovatelem je míněno nacistické Německo. Úmluva o genocidě utlačované skupiny nazývá skupinami chráněnými a rozšiřuje jejich počet o dva další segmenty. Ke skupinám národním a etnickým jsou přidány skupiny rasové a etnické. Zatřetí, genocida je úzce provázaná s dobýváním a okupací. Australský historik Dirk Moses (Moses, 2013) specializující se na výzkum genocidy k věci podotýká, že Lemkinovo dílo *Axis Rule in Occupied Europe* není analýzou genocidy jako takové, ale studií německé okupace, ve které je genocida spíše určitým nástrojem k dobývání. Kniha *Axis Rule in Occupied Europe* obsahuje bezmála téměř sedm set stran textu, ale pouhých 15 stran (devátá kapitola) se věnuje genocidě. Zbytek textu se zaměřuje především na německou okupaci. Raphael Lemkin (1944) osobně označuje genocidu jako novou technikou okupace. Provázanost genocidy s okupací a dobýváním je nesporná, avšak například pro politoložku německého původu Barbaru Harff (Harff, 1987) se jedná pouze o jeden ze čtyř možných scénářů. Na základě analýzy politických a sociálních událostí, lze podle

⁴ Raphael Lemkin (1944, s. 79) docílil vytvoření termínu genocida spojením řeckého slova „genos“ (rasa, kmen) a latinského slova „cide“ (zabíjení).

Harff rozlišit genocidy do čtyř základních typů poválečné a postimperiální; postkoloniální; popřevratové a porevoluční; a genocidy spojené s dobýváním.

Primárním účelem Lemkina v jeho životním díle *Axis Rule in Occupied Europe* bylo popsat světu hrůzy nacistického Německa během druhé světové války. Sekundárním záměrem pak vytvořit koncept, který by všechny tyto hrůzy označoval. Popsat a identifikovat jednotlivé fáze genocidy nebylo stěžejním cílem autora, přesto se v knize k tomuto tématu vyjadřuje. Lemkinův skromný příspěvek, nevygeneroval žádnou rozsáhlejší teorii vzniku genocidního procesu, tudíž ani žádný konkrétní model, ale zřetelně osvětluje jeho náhled na genocidu jako takovou.

Raul Hilberg: proces destrukce

Raul Hilberg americký historik narozený ve Vídni v meziválečném období, který v roce 1961 vydal knihu s názvem *The Destruction of the European Jews*. Kniha se dočkala dvou pozdějších revidovaných vydání v roce 1985, respektive 2003 a je často označována za první ucelenou historickou studii o holocaustu. Hilberg ve své původní studii z roku 1961 používá termín genocida velmi omezeně, spíše používá označení „proces destrukce“.

Podle Browninga (2007) Hilberg destrukci židovské populace v Evropě představil do té doby netradičním způsobem. Holokaust prezentoval jako byrokratický a administrativní proces, pro jehož realizaci je nezbytná participace specialistů z nejrůznějších odvětví. Explicitně mluví o čtyřech takzvaných hierarchiích na úrovních politické strany, civilní služby, armády a průmyslu. Hilberg ve své vyčerpávající studii analyzoval 36 000 dokumentů získaných Američany po kapitulaci Německa. Tyto dokumenty jsou známé pod názvem Norimberské dokumenty, podle jejich využití během Norimberských procesů s čelními představiteli Nacistického Německa.

Hilberg započal výzkum již v roce 1948 s hlavním cílem prozkoumat mechanismus stojící za vyhlazením židů uvnitř i mimo Německo v období let 1933–1945. Hilberg proces destrukce popsal skrze speciální model strukturovaný do čtyř chronologicky po sobě následujících fází. Pro Hilberga (2003) je destrukce na první pohled neviditelná a monolitická událost, ale při bližším prozkoumání dochází k závěru, že se jedná spíše o proces se čtyřmi postupnými kroky. Proces začíná fází definující (*definition*), zde dochází k vymezení konceptu žid, a také kdo je za žida považován. Následuje fáze vyvlastňující (*expropriation*), jedincům naplňujícím definici z předešlé fáze procesu jsou zabavovány majetky, finance, či ztrácejí zaměstnání. Třetím krokem je fáze koncentrační (*concentration*), osoby označené za židy a zbavené majetku jsou přemístěny do oddělených částí města (ghetta) nebo do speciálních táborů (koncentrační tábory). Celý proces destrukce završuje fáze vyhlazovací (*annihilation*). Existují dva odlišné způsoby provedení poslední fáze ve vztahu k teritoriální příslušnosti. Na území Sovětského svazu operovaly mobilní vraždící jednotky a na okupovaných evropských územích k tomuto účelu sloužila speciální centra (vyhlazovací tábory).

Jinými slovy v první části procesu destrukce židé ztratili svou identitu, přesněji identitu národní. Následovala ztráta majetku, poté svobody, a nakonec i ztráta života. Jelikož je model koncipován exkluzivně na situaci nacistického Německa, nabízí se konstrukce určité časové osy. První fáze probíhala od nástupu nacistů k moci v Německu v roce 1933,

až do přijetí Norimberských zákonů v roce 1935⁵. Přestože druhá fáze vyvlastňování probíhala téměř po celou dobu nacistické nadvlády, největšího rozsahu nabyla v letech 1935 až 1939. Hilberg (2003) píše, že podstatný byl zejména rok 1938, kdy ministerstvo vnitra Německé říše připravilo dekret definující pojem židovský podnik a zároveň nařizující povinný převod židovských podniků do německých rukou. Zásadním mezníkem pro rozmach fáze koncentrační byl začátek druhé světové války v roce 1939 a v roce 1941 pak postupně přešla do fáze vyhlazovací. Válka a okupace cizích území znamenala i růst počtu nepřátel Německé říše, a také narůstající potřebu se s těmito nepřáteli určitým způsobem vypořádat. Historik Eugen Kogon (1998) uvádí, že rozšíření nacistické nadvlády nad Evropou přineslo skutečný rozmach koncentračních táborů, kdy v tomto období byl založen i notoricky známý vyhlazovací tábor v Osvětimi. V říjnu roku 1941 totiž nacistický vůdce Adolf Hitler poprvé veřejně proklamuje myšlenku masového vraždění židů. Hitler přímo řekl (Epstein, 2015, s. 158–159): „Vyhubením těchto škůdců uděláme lidstvu službu, o jaké naši vojáci nemají ani ponětí.“ Hitlerův výrok ohraničuje vstup do čtvrté poslední fáze procesu destrukce, který je ukončen až kapitulací Velkoněmecké říše v roce 1945.

Stejně jako u Lemkinovy koncepce, Hilbergův model procesu destrukce vykazuje lineární charakter. Jednotlivé fáze na sebe víceméně navazují, zřetelně je označen začátek procesu, a také je možné identifikovat mezníky dominantního nástupu jednotlivých stádií. Důkladný popis a analýza jednotlivých fází procesu je rozpracována na čtyřech odlišných úrovních, politické, civilní, armádní a v rovině průmyslu. Velkou předností modelu a studie jako takové je důraz připisovaný administrativním a byrokratickým procesům, na který později upozorňuje například známý polsko-britský sociolog Zygmunt Bauman v knize *Modernity and the Holocaust* z roku 1989. Naopak za slabinu lze považovat výhradní orientaci směrem k jedné historické události, respektive téměř ortodoxní zaměření na jednu skupinu obětí. Úzká profilace je však více než pochopitelná, vzhledem k vnitřní motivaci autora a době vzniku díla. Zatímco Lemkinovo střídité schéma vznikalo jako vedlejší produkt a nebylo hlavním cílem autorovy tvorby, Hilbergův model je hlavním výstupem celé jeho práce z roku 1961. Třináct let Hilbergova usilovného bádání dalo vzniknout první záměrně vytvořené a ucelené koncepci vzniku genocidy, vyjádřené prostřednictvím speciálně navrženého modelu.

Helen Fein: historicko-sociologická koncepce

Na přelomu 70. a 80. let 20. století se o výzkum genocidy začínají zajímat i vědci z oblasti sociální věd, kteří do této doby problematice výzkumu genocidy nevěnovali přílišnou pozornost. Martin Shaw (Shaw, 2013) zmiňuje dvě hlavní postavy, sociologa z Jižní Afriky Leo Kupera a americkou socioložku Helen Fein. Pravděpodobně největším přínosem pro výzkum genocidy z myšlenek Leo Kupera byl koncept genocidních masakrů. Genocidní masakr označuje Kuper (1981) jako částečnou destrukci populace, příkladem může být vyhlazení celé vesnice nebo zabití jen určité části členů. Helen Fein vstoupila ve

⁵ Rasově diskriminační zákony přijaté 15. září 1935 v Norimberku Říšským sněmem, především zákon o říšském občanství a zákon na ochranu německé krve a německé cti.

známost zejména svou inovativní redefinicí pojmu genocida, kdy upřednostnila sociologický náhled před náhledem právním. Fein (1990, s. 24) vymezuje genocidu následovně: „Genocida je trvalé a záměrné jednání pachatele s cílem fyzicky zničit kolektiv, přímo nebo prostřednictvím zákazu biologické a sociální reprodukce členů skupiny, trávající bez ohledu na kapitulaci nebo nedostatek hrozby ze strany oběti.“ O jedenáct let dříve, než Fein formulovala svoji sociologickou definici genocidy, se v jejím díle z roku 1979 *Accounting for Genocide: National Responses and Jewish Victimization during the Holocaust* objevuje první koncepce dynamiky vzniku genocidy obohacená o sociologický náhled. Přesněji o náhled historicko-sociologický, jak Fein (1979, s. XVII) explicitně uvádí: „Tato práce je aplikací historické sociologie, nikoli historie konvenční.“

Ústřední cíl studie Helen Fein spočívá v zodpovězení otázky, proč destrukce židů nebyla stejně efektivní ve všech zemích spadajících do sféry německého vlivu, píše Griffioen (1995). Za jeden z vedlejších cílů je možné označit snahu Fein zodpovědět otázku, jak se z židů staly oběti genocidy. Fein (1979, s. 60) totiž upozorňuje na fakt, že: „V předchozích pokusech porozumět rozsáhlé viktimizaci židů byla velká pozornost věnována tomu, co se stalo a komu se to stalo, spíše než tomu, jak se to stalo.“ Tímto tvrzením autorka vyjadřuje potřebu porozumět procesu vzniku genocidy a reaguje na to vytvořením pětistupňového modelu po vzoru Raula Hilberga. Definice (*definition*), odejmutí (*stripping*), segregace (*segregation*), izolace (*isolation*), koncentrace (*concentration*) jsou jednotlivé fáze procesu, které popisuje Fein (1979). Schéma podle Rosenbergové (2012) identifikuje pět nezbytných a obvykle po sobě jdoucích stádií genocidy, které předchází konečnému řešení židovské otázky.⁶

Fein (1979) představila upravenou verzi modelu Raula Hilberga z roku 1961, kdy názvy jednotlivých fází odpovídají záměrům v nich sledovaných. Na prvním úseku panuje mezi Fein a Hilbergem shoda. Funkcí první fáze procesu je identifikovat budoucí oběti. Změna nastává na druhém úseku, vyvlastnění (*expropriation*) je nahrazeno fází odejmutí (*stripping*). Účelem stádia odejmutí či v doslovném překladu „vysvlečení“ (*stripping*) je zbavit židovské obyvatelstvo sociálních rolí, práv, nároků, majetku, nebo i respektu u majoritní části společnosti. Před Hilbergovu třetí fází (*koncentrace*) vkládá Fein další dvě fáze, konkrétně fázi segregace a izolace. Podle Fein (1979) Hilberg opomenul zaznamenat, že koncentrační fázi mohou předcházet tyto dvě etapy. Zamezování kontaktu a komunikace mezi židovským obyvatelstvem a většinovou populací, zákaz vystěhování se mimo předepsané oblasti nebo povinnost nosit na oděvu žlutou hvězdu byly charakteristické aspekty třetí fáze segregace. Sledovaným záměrem třetí fáze procesu bylo rozdělit společnost a postupně vyloučit židy z veřejného života na okraj společnosti. Poslední dvě stádia mají velmi podobný charakter a funkci. Základní rozdíl leží v intenzitě opatření a v celkovém dopadu na oběti. Zároveň platí, že čtvrtá fáze, respektive pátá fáze procesu nemohou nastat, pokud ta předchozí (segregace) nebyla úspěšná. Izolace znamená, že židé museli bydlet v předem určených obydlích, ať už prostorově seskupených nebo rozptýlených. Poslední fáze *koncentrace* znamená umístění židů do ghatt nebo speciálních táborů obehnaných vysokými zdmi nebo ostenatým plotem.

⁶ Plán nacistického Německa na systematickou genocidu evropského židovstva v období druhé světové války.

Přestože model Helen Fein vzniká ve stínu jiných výzkumných cílů původní studie, má své místo mezi významnými pokusy vytvořit ucelenou koncepci dynamiky vzniku genocidy. Helen Fein a její model představuje pomyslný vstup vědců z oblasti sociálních věd do výzkumu genocidy, respektive koncepcí vzniků genocidy. Základní kostra modelu se zásadní měrou opírá o výsledky práce historika Raula Hilberga, ale v konečném důsledku to byla kritika Hilbergových závěrů, která dala vzniknout novému modelu. Velkou devizou nového modelu je opora v rozsáhlé historicko-sociologické studii, ze které samotný model vyplynul. Hilberg (2003) doporučuje na genocidu nahlížet jako na proces, nikoliv pouze jako na konkrétní časově ohraničenou událost. Fein je v tomto ohledu ještě o stupeň důraznější. Z pozice historického sociologa vyjadřuje dokonce nutnost genocidu vnímat jakožto komplexní a dynamický proces, k jehož pochopení nelze dojít bez důkladného poznání minulosti.

Fein identifikovala a posléze zkoumala téměř šest desítek nejružnějších socio-kulturních faktorů, se zaměřením na jejich historický vývoj a konečný důsledek na viktimizaci židů, v jednotlivých zemích pod německým vlivem (Griffioen, 1995). Výsledky zkoumání ukázaly, že hlavní roli sehrála historická míra antisemitismu a úroveň německé kontroly v regionu (Griffioen, 1995). Oba faktory mohly být zapracovány do modelu jako stádia předcházející pěti původním fázím. Fein do svého modelu na rozdíl od Hilberga nezpracovala konečnou fázi exterminace, která z celého modelu pouze implicitně vyplývá. Po dvoufázové koncepci Raphaela Lemkina a čtyřfázovém modelu procesu destrukce Raula Hilberga se jedná o třetí pokus zmapovat proces genocidy a seřadit ho do jednotlivých po sobě jdoucích fází.

Všechny výše uvedené koncepce se shodují ve třech základních attributech. Zaprvé, vycházejí z jedné a té samé historické události. Zadruhé, zaměřují se výhradně na periodu hromadného vraždění nebo na období bezprostředně předtím, události po konci vraždění jsou opomenuty. Zatřetí, pokud došlo k vytvoření speciálního modelu mapujícího dynamiku genocidního procesu, nejednalo se o primární cíl díla, ve kterém se takový návrh poprvé objevil.

Erwin Staub: sociálně-psychologická koncepce

Cestu Erwina Stauba k výzkumu genocidy shrnuje Eilbott (1992). Erwina Stauba přivedla k výzkumu genocidního násilí jeho osobní zkušenost z druhé světové války. V roce 1944, ve věku pouhých šesti let měl být pro svůj židovský původ deportován do koncentračního tábora v Osvětimi. Deportaci a téměř jisté smrti z ní vyplývající, se šťastím unikl. Tragické události v dětství ovlivnily směřování jeho akademické kariéry v budoucnosti.

Ve své práci se Staub specializuje na výzkum genocidy a ostatních forem masového násilí perspektivou sociální psychologie, tedy vědy na pomezí psychologie a sociologie. Zatímco historická sociologie zkoumá vliv minulosti na současnost, sociální psychologie zkoumá vliv sociální situace na lidské chování, myšlenky a pocity. V knize *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence* z roku 1989 Staub prezentuje svůj pohled sociálního psychologa na vznik a průběh genocidního násilí. Celkem analyzuje čtyři historické události, tři genocidy a jeden případ masového zabíjení. Holokaust v období druhé světové války, arménskou genocidu v období první světové války,

kambodžskou genocidu a násilné události v Argentíně v 70. letech 20. století. Hlavním cílem práce bylo detailně prozkoumat hybné síly stojící za rozpoutáním genocidního a masového násilí. Konkrétně se Staub zaměřuje na psychologické procesy, které tyto hybné síly uvádějí do pohybu. V souvislosti se sociálním kontextem vybrané historické epizody podrobně zkoumá psychologické procesy v rovině jednotlivců i skupin, a také jejich vzájemné interakce.

Dílo neobsahuje žádný zřetelně definovaný nebo graficky znázorněný model, rozdělený do jednotlivých fází či stádií. Autor se spíše snaží o hloubkovou analýzu průběhu skutečností vedoucích ke genocidě a identifikaci společných znaků u zkoumaných událostí. Staub (1989, s. 6) píše: „Pokud dokážeme identifikovat společné znaky v jejich původu, můžeme získat vyšší důvěru v naše chápání původu genocidy a masového zabíjení obecně.“

Při převedení myšlenek a závěrů Ervina Stauba (Staub, 1989; Fougner 1992) do modelu rozděleného na jednotlivá stádia by koncepce mohla vypadat následovně. První fáze zahrnuje takzvané startovací body (*starting points*). Staub explicitně uvádí čtyři: strukturu společnosti (*structure of a society*), obtížné životní podmínky (*difficult life condition*), společenskou dezorganizaci (*social disorganization*) a určité kulturní charakteristiky (*certain characteristics of a culture*). Existenci početné židovské minority, období ekonomické krize, politickou nestabilitu v zemi a kulturu s tradicí podřizovat se autoritám, lze považovat za určité analogie ke startovacím bodům holocaustu. Do druhé fáze spadají psychologické procesy vedoucí k vytvoření nepřítelů uvnitř společnosti. Většinová společnost v důsledku okolností první fáze začíná podléhat strachu a nejistotě, začíná hledat viníka tíživé situace. V třetí fázi je již viník identifikován a dochází k postupné eskalaci násilného chování směrem k viníkovi, respektive k budoucí oběti. Poslední čtvrtá fáze je charakterizována hromadným zabíjením obětí.

V roce 2011 Staub vydává další knihu věnovanou totožné problematice *Overcoming Evil: Genocide, Violent Conflict, and Terrorism*. Zde rozpracovává proces vzniku genocidy o poznání podrobněji, zejména díky tomu, že pro svůj výzkum využívá události ve Rwandě roku 1994. Genocida ve Rwandě je pro svou časovou a informační dostupnost optimálním vzorkem pro výzkum.

Staub (2000, 2011) tvrdí, že přetrvávající konflikt mezi skupinami lidí, a především neschopnost tento konflikt řešit, vede k vytvoření takzvaných obtížných sociálních podmínek (*difficult societal conditions*). Špatné ekonomické či politické prostředí podpoří narůstající napětí a frustraci ve společnosti, což dá možnost vzniknout takzvané vizi naděje (*hopeful vision*). Nejčastěji v podobě nějaké ideologie pod vedením charismatického vůdce. Dlouhodobě frustrovaní jedinci cítí strach a ohrožení, a pod vlivem ideologie hledají viníka zodpovědného za jejich pocity a situaci. Za viníka jsou označeni lidé nebo skupiny lidí, kteří nechtějí nebo nemohou sami sebe identifikovat s „vizí naděje“, Staub tento proces označuje termínem *scapegoating*⁷ neboli takzvaným hledáním obětního beránka. Současně dochází k postupné dehumanizaci těchto jedinců, a s tím narůstá i odhodlanost agresorů dopouštět se na nich násilí. Periodu započatou prvními výbuchy

⁷ *Scapegoating* neboli role „obětního beránka“ je akt obviňování a často i potrestání osoby nebo skupiny osob za negativní výsledek, který je přinejmenším z velké části způsoben jinými příčinami (Rothschild et al., 2012, s. 1148).

násilí Staub nazývá kontinuem destrukce (*continuum of destruction*). Pro tuto etapu je typická změna psychiky jedinců a skupin, kteří se násilí dopouštějí. V důsledků spáchaných činů se pro pachatele násilí stává více a více přirozeným. Pokud se v této fázi procesu oběti nevzmohou na účinný odpor a přihlížející zůstanou nečinně přihlížet, pomyslné dveře pro genocidu jsou otevřeny.

Staubův přístup k procesu vzniku genocidy bohužel nevygeneroval žádný konkrétní model, pouze implikuje postupné kroky, ze kterých je možné model sestavit. Nespornou předností Staubovy koncepce je psychologická sonda, která svým rozsahem může být právoplatně považována za pionýra v oblasti psychologického výzkumu genocidy. Významným přínosem práce je také upozornění na roli pasivní majority, ať už na úrovni lokální nebo mezinárodní. *Bystanders* neboli přihlížející sehrávají zásadní roli v možném vypuknutí genocidy, protože svým jednáním proces podporují nebo tlumí.

Leo Kuper (1990) se k původní koncepci a celému Staubovu výzkumu z roku 1989 staví poměrně kriticky, a to v jednom konkrétním bodu. Důraz kladený na individuální aktéry a interakce mezi skupinami aktérů je hlavní předností studie, ale zároveň i její největší slabinou, píše Kuper. Staub totiž zásadním způsobem podcenil roli státu ve vztahu k rozpoutání genocidního procesu.

Ústřední roli institucí ve výzkumu genocidy obecně a obzvláště institucí specializujících se na násilí, zdůrazňuje i německý sociolog Wolfgang Knöbl. Podle Knöbla (2007) důkladné studium vývoje a chování vybraných institucí v konkrétních časových úsecích může valnou měrou přispět k objasnění otázky, jak genocida vzniká.

Oproti předchozím modelům operujících výhradně na makro úrovni, Německé říše jako celku, se Staub snaží zachytit proces vzniku genocidy prostřednictvím psychologických procesů probíhajících v hlavách jednotlivých aktérů. Výjimečnost Staubova přístupu podtrhuje nejen inovativní přístup autora k řešení problematiky, ale také rozšíření portfolia studovaných historických událostí na čtyři, respektive tři události. V předchozích modelech se autoři zabývali výhradně holokaustem. Staubův model doslova ukrytý v jeho dílech z roku 1989 a 2011, bohužel neposkytuje plné zodpovězení otázky, jak genocida vzniká, ale bezesporu odkrývá další díl pomyslné skládky pro nalezení této důležité odpovědi.

Gregory Stanton: první univerzální koncepce

Stanton původním zaměřením vystudovaný právník a později také kulturní antropolog zasvětil téměř celý svůj profesní život výzkumu genocidy a její prevenci. Za svoji bohatou kariéru participoval či stál u zrodu velkého množství významných projektů cílících na výzkum a prevenci genocidy. V roce 1982 se stal zakladatelem a ředitelem projektu na výzkum Kambodžské genocidy (*The Cambodian Genocide Project*), v roce 1999 založil mezinárodní alianci na prevenci vzniku genocidy (*The Alliance against Genocide*), ve stejném roce založil i světoznámou organizaci *Genocide Watch*. Mezinárodní nezisková organizace *Genocide Watch* si klade za cíl pomáhat v oblasti předvídání, předcházení, zabránění a trestání zločinu genocidy. Stanton se po vzniku organizace postavil do jejího čela a pod záštitou *Genocide Watch* prezentoval i svůj pohled na průběh genocidního procesu, konkrétně v rámci speciálně vytvořeného modelu s názvem *The Ten Stages of*

Genocide. Mezi jeho další úspěchy a zásluhy na poli prevence a výzkumu genocidy patří například jeho působení na ministerstvu zahraničí Spojených států amerických v rozmezí let 1992–1999 (*the U.S. State Department*). V tomto období vypracoval návrhy rezolucí Rady bezpečnosti OSN, které daly vzniknout Mezinárodnímu trestnímu tribunálu pro Rwandu nebo pomohly ukončit občanskou válku v Mosambiku. Po odchodu z ministerstva zahraničí se Stanton aktivně angažoval ve vyjednávání mezi Kambodžskou vládou a OSN. Výraznou měrou se zasloužil o vytvoření mezinárodního trestního tribunálu pro Rudé Khméry (*Khmer Rouge Tribunal*), když pro tribunál vypracoval návrh vnitřního jednacího řádu a postupu práce s důkazy. Pozice předsedy v nejvýznamnější mezinárodní asociaci sdružující odborníky specializující se na genocidu v letech 2007–2009 (*International Association of Genocide scholars*) pouze jen podtrhuje Stantonovu odbornost a zásluhy v oblasti studia genocidy (Smith 2007; Stanton, 2019; Stanton, 2023).

Cesta k vývoji Stantonova modelu započala již v roce 1987 v Kambodži. Při komparaci genocidy v Kambodži s holokaustem a genocidou Arménů se Stanton (1987) pokusil identifikovat základní sociokulturní procesy vedoucí ke genocidě. Stanton zde došel k obecnému závěru, že interakce vybraných sociokulturních procesů vede ke transformaci běžné společnosti ve společnost genocidní. První verze modelu vznikla téměř o desetiletí později v roce 1996 (Stanton, 1996), jako reakce na události ve Rwandě roku 1994. První model nesl název *The 8 Stages of Genocide*, a byl poprvé prezentován během informační schůzky Amerického ministerstva zahraničí. Genocida je v originálním modelu rozfázována do 8 stádií, klasifikace (*classification*); symbolizace (*symbolization*); dehumanizace (*dehumanization*); organizace (*organization*); polarizace (*polarization*); přípravy (*preparation*); exterminace (*extermination*) a popírání (*denial*). Každé stádium je doplněno o doporučení intervenčních opatření, která musí být přijata, aby genocida byla v daném konkrétním stádiu zastavena. Hlavním důvodem vzniku modelu byla zejména prevence. Model měl napomoci identifikovat potenciální rizika vzniku genocidy, nejlépe již v ranných stádiích genocidního procesu.

V roce 2012 Stanton rozšířil původní model o další dvě stádia, diskriminaci (*discrimination*) a persekuci (*persecution*). Nový model s deseti stádii vypadá tedy následovně: klasifikace; symbolizace; diskriminace; dehumanizace; organizace; polarizace; příprava; persekuce; exterminace a popírání (Stanton, 2023). Každé z deseti stádií je opět doplněno o preventivní opatření, které je nutné přijmout, aby bylo rozpuku genocidy zabráněno nebo byla genocida zastavena. Stanton v původním modelu a stejně tak i v modelu novém z roku 2012 na genocidu nahlíží jako na postupně se rozvíjející proces. Proces, který má svoji vlastní strukturu rozloženou do deseti stádií. Stanton však zdůrazňuje, že v žádném případě se nejedná o proces lineární. Jednotlivá stádia totiž mohou probíhat současně nebo se v různé intenzitě objevovat po celou dobu genocidy. Jak zdůrazňují například Burleson a Giordano (2016) je pochopitelné, že raná stádia musí předcházet stádiím pozdějším. Například stádia klasifikace a symbolizace nemohou nastat až po stádiu persekuce nebo exterminace. Stanton (2023) dále vysvětluje, že na každé z deseti stádií lze nahlížet jako na samostatný proces. Stanton dokonce lituje rozhodnutí označit jednotlivé segmenty procesu za stádia, označení procesy na místo stádia shledává s odstupem času za vhodnější. K vysvětlení fungování procesu Stanton používá analogii s ruskou dřevěnou figurkou nazývanou Matřjoška. Figurku je možné rozdělit na dvě půlky, kdy uprostřed nalezneme podobnou menší figurku, ta má v sobě zase figurku další a tak dále. Stádium

klasifikace si lze představit jako první vrstvu Matrjošky, *exterminaci* a *popírání* naopak jako poslední vrstvu figurky.

Celý svůj model vývoje genocidního procesu Stanton podrobně rozebírá a komentuje ve svém článku prezentovaném na stránkách organizace *Genocide Watch* (Stanton 2023). Prvním stádiem koncepce je klasifikace. Zde je společnost rozdělena do etnických, rasových, náboženských či národnostních skupin. Tutsiové a Hutuové, židé a Němci, Srbové a Bosňáci. Podle Stantonova je tento způsob segmentace společnosti běžný pro každou lidskou kulturu. A pokud nedosahuje extrémních podob jako v případě Rwandy v 90. letech nebo Německa v 30. letech 20. století, riziko vzniku genocidy je minimální. Hrozba vzniku genocidy je výrazně vyšší v bipolárně rozštěpených společnostech, kde vlivem tlaku dominantní skupiny vyvrcholí klasifikace členů společnosti na „My a Oni“. V současnosti převládajícím systémem národních států je občanství základním atributem pro klasifikaci obyvatelstva. Stanton explicitně uvádí situaci původních obyvatel Severní Ameriky, kteří čelili po staletí trvajícím genocidě, až do přiznání občanství v roce 1924. Instituce propagující toleranci a porozumění, společný jazyk a kvalitně sepsané zákony na ochranu cizinců jsou hlavní pilíře prevence genocidy na úseku prvního stádia.

Myšlenky Leo Kuper se staly podkladem pro první stádium modelu, což zmiňuje i sám Stanton (2023). Kuper (1981) tvrdí, že společnosti rozpolcené trvalými a všudypřítomnými sociálními konflikty jsou daleko více náchylné ke genocidě. Riziko genocidy je obzvláště vysoké, pokud dominuje politicko-ekonomická nerovnost v důsledku etnické, náboženské, rasové nebo socioekonomické stratifikace obyvatelstva. Kuper označuje tyto společnosti termínem plurální společnosti (*plural societies*). Plurální společnosti jsou pro Kuperu takzvanou strukturální základnou genocidy (*structural base for genocide*), jinými slovy nezbytnou podmínkou pro rozvoj genocidy. Sociální struktura seskupuje členy populace do odlišných skupin, čímž usnadňuje zločiny páchané proti kolektivům. Tedy i kolektivům, respektive skupinám chráněným Úmluvou o genocidě.

Obdobný názor zastává i Hovanissian (1994) nebo Fein (1993). Podle Hovanissiana (1994) byla existence plurální společnosti s jasně definovanými rasovými, náboženskými a kulturními rozdíly v Osmanské říši jedním z hlavních předpokladů vzniku genocidy Arménů v roce 1915. Podobně Fein (1993) tvrdí, že společnosti vyznačující se etnickou stratifikací jsou daleko více náchylnější ke genocidám na etnickém, náboženském a rasovém základu.

Pro druhé stádium symbolizace je charakteristické přidělení určitých názvů a symbolů členům pronásledovaných skupin obyvatel (Stanton, 2023). Židé v nacisty okupovaných územích museli na veřejnosti nosit na oděvu našitý symbol žluté Davidovy hvězdy. Téměř o půl století později v africké Rwandě byly dokladem a zároveň symbolem příslušnosti k národu Tutsiů takzvané identifikační karty⁸, zavedené v koloniálním období Belgičany (Schabas, 2000). Primárním účelem symbolizace je podle Stantonova (2023) posílit dopady předchozího stádia. Zároveň platí, že symbolizace může nabývat i opačné podoby, kdy se dominantní skupina snaží přijetím konkrétních symbolů odlišit od skupiny pronásledované. Přidělení symbolů prohlašuje sociální vzorce spojené s rozdělováním společnosti.

⁸ V období belgické koloniální nadvlády nad Rwandou byl etnický původ všech občanů Rwandy zaznamenán do jejich osobní dokladů. Etnický původ byl kolonizátory určen na základě vnější podoby jedince (Van Haperen in Van Haperen et al., 2015, s. 103–104).

Stanton dále poznamenává, že stejně jako klasifikace i symbolizace je běžným sociálním jevem. Symbolizace se stává nebezpečnou, až v kombinaci s nenávistí a násilným vnučením symbolů členům pronásledované skupiny. Preventivním opatřením je okamžitý zákaz veškeré nenávistné rétoriky a nenávistných symbolů, ihned na jejich počátku.

Diskriminace je třetí stádium uvedené ve Stantonově modelu, ve kterém je využíváno zákonů a politické moci k popírání základních práv a svobod vybraných skupin (Stanton 2023). Norimberské zákony z roku 1935 jsou příkladnou ukázkou třetího stádia v praxi. Podle Stantonova (2023) dominantní skupina sleduje v procesu diskriminace dva hlavní cíle. Zaprvé, expandovat a monopolizovat svoji moc. Zadruhé, legitimizovat viktimizaci utlačované skupiny nebo skupin. Účinnou obranou proti diskriminaci Stanton spatřuje v uznání práv a svobod pro všechny jedince ve společnosti. A také postavení mimo zákon všech projevů diskriminace na základě příslušnosti k etnické, rasové, národnostní nebo náboženské skupině.

O důležitosti vlivu procesu diskriminace na rozvoj genocidy se zmiňují již první velké osobnosti v oblasti výzkumu genocidy, například Fein nebo Kuper (Straus, 2007). Rozšíření modelu o tento proces v roce 2012 lze tedy považovat za více než vhodné.

Před a během genocidy ve Rwandě byli pronásledováni Tutsiové označováni za krysy, hady, a šváby (*inyenzi*), píše Straus (2008). Ze spolupracovníků, sousedů a přátel se vlivem dehumanizační rétoriky postupně stávala havěť, kterou je potřeba vymýtit. Dehumanizace je proces popírání lidskosti vybraných jedinců nebo skupin lidí, a také čtvrté stádium modelu Gregoryho Stantonova (2023). Dominantní skupina dehumanizuje příslušníky skupiny pronásledované tím, že je přirovná ke škůdcům, hmyzu či nemocem. Účelem dehumanizace v genocidním procesu je napomoci překonání přirozeného lidského odporu k vraždění ostatních lidských bytostí. Prevencí dehumanizace je včasné potírání všech forem nenávistných projevů, a také trestní stíhání ústředních osob, jež k dehumanizaci dominantní skupinu vybízí.

Zásadní role dehumanizace v celém genocidním procesu je nezpochybnitelná. Psycholog specializující se na výzkum genocidy Israel Charny (1999, s. 155) napsal: „Dehumanizace je jádrem celého destruktivního procesu, protože poskytuje nezbytnou racionalizaci k jeho provedení.“ Obdobný názor zastává také sociální psycholog Philip Zimbardo (2007), když označuje dehumanizaci za centrální proces nutný k transformaci obyčejných lidí na pachatele zla.

Na pátou pozici Stanton (2023) zařazuje stádium organizace. Genocida musí být vždy určitým způsobem organizována, masové zabíjení nelze realizovat bez potřebného stupně koordinace a organizace. Obvykle roli organizátora sehrává stát, prostřednictvím výcviku speciálně vycvičených polovojenských milic nebo tajné policie. Zakládání výcvik polovojenských skupin je hlavním znakem organizační fáze, z tohoto důvodu by se prevence měla zaměřit na mezinárodní zákaz státem podporovaného vytváření takovýchto uskupení.

Za typické příklady paravojenských uskupení vytvořených za účelem spáchání genocidy lze považovat polovojenské eskadry smrti Einsatzgruppen ve službách nacistického Německa, polovojenské milice Interahamwe vycvičené a ozbrojené rwandskou armádou, nebo arabské milice Janjaweedů financované Súdánskou vládou (Naimark, 2017).

V momentě nástupu polarizující propagandy celému procesu začíná dominovat stádium polarizace (Stanton, 2023). Zákazy sociální interakce nebo smíšených manželství

mezi členy dominantní a pronásledované skupiny se stávají běžnou praxí. S postupem času dochází i k fyzické likvidaci vůdčích osobností z pronásledované skupiny. Rovněž jsou pronásledováni a vražděni výrazné osobnosti spadající do umírněné části dominantní skupiny. Hlavním cílem radikálů z dominantní skupiny je co nejvíce oslabit pronásledovanou skupinu, aby případný budoucí vzdor byl co možná nejmenší. Preventivní opatření by mohla zahrnovat bezpečnostní ochranu vůdčích osobností vystupujících v opozici proti dominantní skupině.

Zákaz smíšených manželství lze zaznamenat již v takzvané první genocidě 20. století, v Německé jihozápadní Africe (Wallace & Kinahan, 2011). Nenávistná propaganda sehrála důležitou roli v polarizaci a radikalizaci Hutuů během genocidy ve Rwandě. Již měsíce před vypuknutím násilí v roce 1994, rádio a tisk zásobovaly Hutue dávkami nenávistné propagandy směrem k minoritním Tutsiům (Bartrop, 2015). Zastrasování a vraždění čelních představitelů opozice nebylo běžnou procedurou jen v nacistickém Německu, ale i o více jak půl století později ve Rwandě.

Přechod k plánování konečného řešení je ústředním bodem sedmého stádia genocidního procesu, přípravy (Stanton, 2023). Stupňuje se nenávistná rétorika, vyzbrojují se armády a milice, a také se vytvářejí konkrétní plány na provedení genocidy. Preventivní intervence je v tomto bodě jednoznačná, trestní stíhání odpovědných osob podle 3. článku Úmluvy o genocidě. Přesněji podle písmena b) spolčení ke spáchání genocidia a písmene c) přímého a veřejného podněcování ke spáchání genocidia. Tato fáze procesu odpovídá například konferenci o konečném řešení židovské otázky v německém Wannsee v lednu 1942 nebo aktivitám Rwandské vojenské komise v období před vypuknutím rwandské genocidy. Tato komise byla zodpovědná za rasistickou propagandu namířenou směrem k Tutsiům, veřejně označila Tutsie za úhlavní nepřátele Hutuů, a v neposlední řadě vyzbrojila a vycvičila polovojenské milice Interahamwe (viz Straus, 2008).

Popravy bez řádného soudního procesu, mučení politických odpůrců, vyvlastňování majetku, především pak deportace příslušníků nežádoucích skupin do ghatt nebo do koncentračních táborů jsou alarmující předzvěsti genocidních masakrů. Podle Stanton (2023) jsou také událostmi převládajícími v osmém stádiu, v persekuci. Pachatelé do jisté míry v tomto stádiu testují reakce mezinárodní komunity. Pokud mezinárodní společenství reaguje nedostatečně, jsou otevřeny pomyslné dveře do devátého stádia procesu – exterminace. Jelikož převážná většina zločinů spáchaných v osmém stádiu procesu je zakázaná Úmluvou o genocidě, je důrazná mezinárodní intervence jediným řešením ve smyslu prevence rozsáhlých obětí na životech. Vyhlášení stavu nouze a mobilizace mezinárodní politické vůle intervenovat je hlavní prioritou. Rada bezpečnosti OSN by měla na agresora uvalit ekonomické sankce, a v případě nutnosti přistoupit k ozbrojené intervenci.

Masové deportace do koncentračních táborů jsou klasickou ukázkou průběhu stádia persekuce. Ať už se jedná o deportace židů v nacistickém Německu popisované Kogonem (Kogon, 1998) nebo Hererů a Namů v tehdejší Německé jihozápadní Africe popsané Erichsenem (2005) a Hull (2005).

Předposledním prezentovaným stádiem je stádium exterminace (Stanton, 2023) neboli masové zabíjení skupin jedinců chráněných úmluvou o genocidě, a také další skutky ukotvené v druhém článku Úmluvy, které jsou rovněž spáchány s úmyslem úplně nebo částečně zničit skupinu chráněnou Úmluvou. Například exterminace Arménů v období

první světové války, židů během druhé světové války, Čamů a Vietnamiců v sedmdesátých letech minulého století, nebo Tutsiů a bosenských muslimů na sklonku druhého tisíciletí.

Popírání (Stanton, 2023) je posledním stádiem Stantonova modelu a lze jej rozdělit do dvou fází. V první fázi ještě v průběhu genocidního vraždění se pachatelé snaží zakrývat důkazy a zabíjet svědky. V druhé fázi se osoby obviněné ze spáchání genocidy snaží nejrůznějšími způsoby zbavit viny. Snaha prezentovat genocidní masakry za důsledky občanské války, odmítání důkazů, či blokování vyšetřování zločinu genocidia jsou jedny z možných praktik popírání. Pachatelé genocidy často volí útěk do exilu, odkud dále pokračují v popírání genocidních zločinů, kterých se sami dopustili. Prevencí popírání genocidy je ustanovení mezinárodních soudních tribunálů a národních soudů pro řádné vyšetření všech zločinů genocidy. A především potrestání osob, které se genocidy dopustily.

Stádium popírání genocidy je velmi důležitým stádiem procesu, které je potřeba vzít na zřetel. Důkladné prošetření a potrestání zločinů je naprostou nutností, avšak důležitý je i dohled mezinárodní komunity nad oblastí, kde byla genocida spáchána. Jedním z hlavních rizikových faktorů vzniku genocidy je právě genocidní minulost v konkrétní oblasti či státu (Gurr, 2019).

Naimark (2017) napsal, že po genocidě ve Rwandě uteklo velké množství pachatelů genocidy do tehdejšího Zairu, mezi nimi i velitelské špičky polovojenských milic Interhamwe. Popírání genocidy, stavění se do role obětí a pozdější plánování násilného návratu do Rwandy bylo hlavním programem těchto uprchlých pachatelů.

Gregory Stanton původně inspirovaný myšlenkami strukturalistů a antropologů vytvořil doposud nejkompaktnější koncepci vzniku genocidy. Svoji koncepci představil prostřednictvím speciálního modelu s názvem *The Ten Stages of Genocide* složeného z deseti stádií, která v určité fázi genocidního procesu dominují. Oproti Hilbergovi nebo Fein, Stanton rozšířil počet fází o dvojnásobek, a tím usnadnil orientaci v tak složitém sociálním procesu, jako je genocida. Přestože jednotlivá stádia na sebe lineárně nenavazují a často se v konkrétních bodech překrývají nebo běží současně, i tak lze díky modelu identifikovat určitou časovou osu vzniku genocidy. Časová osa, respektive rozdělení genocidního procesu do deseti specifických úseků napomáhá nejen na poli porozumění genocidnímu procesu, ale především na poli jeho prevence. Nesporným přínosem je přiřazení konkrétních preventivních opatření ke každému stádiu procesu, která by měla být mezinárodní komunitou přijata, aby genocida mohla být zastavena.

Dalším pozitivem modelu je možnost jeho aplikace na nejrůznější typy genocid napříč historií. Negativním důsledkem, tak jako u všech takovýchto modelů je nedostatečná flexibilita a zakotvenost v mantinelech jednotlivých stádií. Rosenberg (2012) vyzdvihuje Stantonovo vnímání sociálního fenoménu genocidy jakožto procesu, spíše než jako pouhého výsledku procesu. Stanton (2023) nejenže genocidu vnímá na úrovni sociálního procesu, ale dokonce každé z deseti stádií za proces označuje. Do jisté míry kriticky se ke modelu staví americký autor Alfred Gerteiny (2007), který tvrdí, že model je až příliš obecný a nebere v úvahu historické, prostorové a další faktory. Stantonův model začíná fází klasifikace, aniž by blíže vysvětlil, co ke klasifikaci vedlo (Gerteiny, 2007). Přestože Gerteiny kritizoval původní model z roku 1996, kritika zůstává oprávněnou i pro aktualizovaný model z roku 2012.

Terčem kritiky může být i argument, že Stanton převzal rizikové faktory vzniku genocidy formulované jinými autory, transformoval je do podoby procesů a pouze jim přiřadil strukturu. Nejenže Stanton (2023) tento argument nepopírá, ale naopak uvádí, že účelem modelu je umístit rizikové faktory vzniku genocidy formulované Harff (1987, 1992, 2003) do procesní struktury. Zásadním nedostatkem celé koncepce zůstává její jednostranné zaměření na strukturu a opomenutí role významných aktérů v genocidním procesu.

Možnost obecné aplikace, rozsah rozpracování, syntéza myšlenek čelních představitelů výzkumu genocidy a formulace preventivních opatření zůstávají v pomyslném stínu oproti již výše zmiňované unikátnosti modelu, spočívající v jeho praktické implikaci. Dle tvrzení organizace *Genocide Watch* byl model a doporučení z něho vyplývající úspěšně využito k prevenci, či dokonce zastavení genocidy na mnoha místech světových konfliktů. *Genocide Watch*, respektive Stanton (2023) explicitně zmiňuje konflikty v Mosambiku, Východním Timoru, Kosovu, Makedonii, Libérii, Pobřeží slonoviny, Burundi, Etiopii nebo Keni.

Ostatní koncepce: perspektiva Daniela Feiersteina a Martina Shawa

Argentinský sociolog Daniel Feierstein představil svůj návrh periodizace genocidního procesu ve svém díle *Genocide as Social Practice* z roku 2014 (prvně publikováno ve španělštině v roce 2007), v němž reagoval na Stantonův model. V odlišnosti obou koncepcí sehrává ústřední roli Feiersteinův výhradně sociologický pohled na genocidu, zatímco ve Stantonově přístupu převládá pohled právní a antropologický.

Feierstein (2014) neomezuje genocidu výhradně na fyzické vyhlazení vybraných skupin obyvatel. Genocidu označuje termínem genocidní sociální praktiky. Genocida v podání Feiersteina je spíše formou sociálního inženýrství sloužícího k reorganizaci sociálních vztahů uvnitř společnosti. Hlavní metodou k dosažení tohoto záměru je teror, součástí teroru jsou i masové vraždy nepohodlných skupin obyvatel. Autor svou studii, a tedy i konstrukci modelu vztahuje primárně ke dvěma historickým událostem. Politickým represím rozpoutaným vojenskou diktaturou v Argentíně v období let 1976–1983 a situaci v nacistickém Německu v rozmezí let 1933–1945.

Feierstein svoji koncepci představil prostřednictvím šestistupňového modelu, ve kterém stejně jako Stanton jednotlivé stupně označuje za stádia. V praxi se jednotlivá stádia značně překrývají, ale každé z nich představuje nezbytný krok na cestě k masové vraždě, poznamenává Feierstein (2014). Prvním stádiem je stigmatizace: konstrukce „negativní jinakosti“ (*stigmatization: the construction of „negative otherness“*). Společnost je rozdělena na dva tábory, pronásledující a pronásledované. Feierstein používá termíny *majorita* a *minorita*, respektive *vnitřní* a *vnější skupina*. Druhé stádium pronásledování (*harassment*) představuje symbolický přechod k fyzickému a psychickému násilí. Minoritní část společnosti je omezována a utlačována. Typickým příkladem druhého stádia je zbavení příslušníků pronásledované skupiny volebního práva. Izolace (*isolation*) je třetím stádiem modelu a zahrnuje zejména dva cíle. Zaprvé, vymezit samostatný prostor pro příslušníky vnější skupiny, v rovině sociální, geografické, ekonomické, politické, kulturní a ideologické. Zadruhé, zpretrhat všechny sociální vazby mezi minoritní a majoritní částí populace. Čtvrté stádium zahrnují politiky systematického oslabování (*policies of systematic weak-*

ening). Na tomto stupni se rozhoduje o tom, kteří z jedinců nebo skupin jedinců mají být vyhlazeni a způsob provedení masových vražd. Následuje páté stádium exterminace (*extermination*), fyzická likvidace osob vybraných v předešlém stádiu. Součástí stádia je i likvidace všech sociálních vztahů, které tyto lidé představovali. Posledním šestým stádiem je symbolické ukotvení (*symbolic enactment*). Genocidní sociální praktiky nekončí fyzickou likvidací nepohodlných skupin lidí, ale symbolickými způsoby, jimiž je toto trauma reprezentováno. Je nutná transformace významu, logiky a záměru genocidy. Jinými slovy je nutné zajistit, aby pozornost byla obrácena na to, co bylo vytvořeno nikoli na to, co bylo zničeno. Nevhodně zvolenou strategií je popírání faktů a událostí jako v případě genocidy Arménů, naopak zkreslení významu genocidních sociálních praktik je žádoucím cílem posledního stádia.

Poměrně skromnou koncepci vzniku genocidy představil také britský historický sociolog Martin Shaw (2015). Za základní specializaci britského autora lze považovat výzkum problematiky vztahu mezi genocidou a válkou (Shaw, 2003), ovšem v pozdějších letech Shaw reagoval na neshody vědecké komunity v oblasti definice přesněji redefinice konceptu genocida. V souvislosti se snahou optimalizovat definici genocidy se Shaw vyjadřoval i k problematice genocidního procesu a jeho průběhu.

Na osudu odlišných skupin obětí nacistického Německa v období třicátých a čtyřicátých let Shaw (2015) demonstroval svoji koncepci genocidního procesu. Shaw vytvořil speciální model a rozdělil ho do čtyř po sobě následujících fází. První je fáze pre-genocidní (*pre-genocidal phase*), časově zasazená do období let 1933–1938. *Pre-genocidní* fáze se vyznačovala tvrdými represemi pronásledovaných skupin, kdy cílem bylo položit základy pro fázi následující. Druhá fáze mezi lety 1938–1939 nese označení přechodová fáze (*transition to genocide*). Spolu s rostoucí mocí Adolfa Hitlera rostla i radikalizace celého nacistického Německa. Represe z předešlé fáze se proměňují v otevřené násilí směřované proti nepřátelům Třetí Říše, a to i na nově okupovaných územích. První fáze genocidy (*first stage of genocide*) v letech 1939–1941 je název třetí periody procesu. Německá invaze do Polska v roce 1939 signalizovala začátky genocidních masakrů. Polští židé byli přesouváni do ghett, kde museli žít v otřesných životních podmínkách a zdravotně postižení lidé v Německu byli vražděni, aby se uvolnila lůžka v nemocnicích pro zraněné německé vojáky. Model uzavírá druhá fáze genocidy (*second stage of genocide*) datovaná do rozmezí let 1941–1945. Německá invaze do Sovětského svazu eskalovala do podoby masového zabíjení civilních obyvatel. Speciální komanda začala hromadně zabíjet židy a komunisty. Dva miliony sovětských válečných zajatců bylo ponecháno na pospas vyhladovění v německých zajateckých táborech. Myšlenka konečného řešení židovské otázky byla uvedena v realitu ve vyhlazovacích táborech typu Osvětim, Majdanek nebo Treblinka.

Shaw na rozdíl od Feiersteina představil lineární model ilustrovaný na jednom konkrétním historickém případě. Feierstein nabídl univerzální model demonstrováný na dvou historických událostech, s možností aplikace na další genocidy. Zatímco Shaw víceméně pouze zasadil do časové řady události před a během druhé světové války, Feierstein po vzoru Stantonova nabízí mnohem komplexnější náhled na problematiku. Zásadní roli sehrává Feiersteinův náhled na genocidu jako takovou, nejedná se primárně o proces vedený za účelem vyhlazení nežádoucí části populace. Ústředním cílem je reorganizace vztahů ve společnosti, podle čehož je celý model strukturován. Zejména šesté stádium symbolického ukotvení poukazuje na Feiersteinův specifický přístup k analýze fenoménu

genocidy. Prvních pět stádií odpovídá fázím prezentovaným v ostatních modelech, ale poslední šesté stádium dokladuje autorův inovativní přístup k problematice. S výjimkou modelu Gregoryho Stantonů všechny modely končí fází exterminace. Stanton přidává post genocidní stádium popírání, které Feierstein vidí jako neefektivní a nedostatečné k plné realizaci genocidy. Genocida je pro Feiersteina především sociální praktikou, a proto k jejímu plnému dokončení musí po fyzické fázi následovat i fáze symbolická. Při absenci poslední fáze procesu nemůže být dokončena transformace vztahů ve společnosti, a tím i celý genocidní proces. Hlavní přínos Feiersteinova modelu lze nalézt na jeho konci, u Shawova je to na jeho začátku. Shawův striktně lineární model s přesným ohrazením začátku genocidního procesu vyvolává nutnost zodpovězení otázky, kdy přesně celý proces začíná. „Genocida se neobjeví je tak z ničeho,“ napsal australský historik Paul Bartrop (2015, s. 162). Pro důkladné porozumění složitosti genocidního procesu je nutné znát všechny okolnosti jeho vzniku, víceúrovňová historicko-sociologická analýza je nezbytností.

Závěr

Studie prezentuje, kriticky hodnotí a srovnává nejvýznamnější koncepce genocidy, které vznikly od doby zavedení pojmu Raphaellem Lemkinem v roce 1944. Koncepce, respektive modely, které z nich vyplynuly, jsou přehledně seřazeny do časové osy, podle data jejich vzniku. Přehled zahrnuje skromné modely omezující se na události druhé světové války, dále modely konstruované specializovaným náhledem historické sociologie nebo sociální psychologie, a nakonec i velmi komplexní a univerzální modely vzniklé v intervalu několika posledních let.

Dosud je vrcholem komplexnosti a univerzálnosti Stantonův model z roku 2012. Stanton našel podobnosti mezi jednotlivými genocidami, poznatky svého bádání zasadil do strukturované formy a v roce 2012 převedl do finálního modelu nesoucího název *The Ten Stages of Genocide*. Stantonův unikátní model postupem let nabyl rozsáhlého významu zejména na poli prevence genocidy, když jeho využití napomohlo k zamezení vzniku či dokonce zastavení genocid na mnoha místech po celém světě. Účelem modelu je především edukovat světovou komunitu o genocidě, ale v případě nutnosti nastupuje jako analytický nástroj pro vyhodnocení rizik vzniku rozpoutání genocidy, a také návod pro eliminaci těchto rizik. Nezůstává však pouze v rovině prevence, ale jasně definuje i konkrétní intervenční opatření v případě, že se genocidní kola již dala do pohybu. Model *The Ten Stages of Genocide* jednoznačně dokazuje význam takovýchto modelů pro výzkum a prevenci zločinu stojícími nad všemi ostatními zločiny, genocidy.

Přesto i Stantonův model má své nedostatky. Dekompozicí genocidního procesu na deset dílčích procesů Stanton mohl ve svém modelu formulovat konkrétní preventivní a intervenční opatření. Naproti tomu tento model, stejně tak jako ostatní podobné modely nedokáže plně reagovat na otázku, jak genocida vzniká. Pokud je klasifikace obyvatel fenoménem společným všem lidským kulturám, proč jen v některých oblastech přeroste do dalších stádií. Obdobný námět k diskuzi lze spatřovat taktéž v ukončení celého procesu, tedy v otázce, zda opravdu celý proces končí stádiem popírání.

Nově vznikající koncepce by v reakci na nedostatky předešlých koncepcí měly pamatovat na nutnost zahrnout do struktury události vedoucí k takzvaným pregenocidním stádiím. Rovněž lze považovat za nezbytné implementovat do modelu fáze spojené s úkony mezinárodních institucí kompetentních rozhodovat o tom, zda se genocida podle mezinárodního práva opravdu stala. Za optimální se jeví rozdělit celý genocidní proces do tří fází. První fáze by obsahovala skutečnosti před začátkem masového vraždění a byla by rozdělena do dvou rovin. Historicko-sociologická rovina by byla specifická pro každý případ genocidy a napomohla by porozumět historickému kontextu a vývoji daného případu. Druhá rovina by mapovala bezprostřední události před začátkem masového vraždění, a to na čtyřech základních úrovních: politické, ekonomické, sociokulturní a bezpečnostní úrovni. Podobný postup nabídl například Waller (2016). Druhá fáze by zahrnovala přechod ke skutkům vymezeným druhým článkem Úmluvy o genocidě. V této fázi by analýza proběhla ve třech základních kategoriích: pachatelů, obětí a přihlížejících. Každá z kategorií by podléhala dalšímu dělení. V případě pachatelů tříúrovňovému, makro úroveň by představoval stát, meso úroveň například polovojenské milice a mikro úroveň přímé pachatele genocidy. U přihlížejících by se jednalo o dvojúrovňové dělení na mezinárodní a vnitrostátní. Kategorie obětí by podléhala rovněž dvojúrovňovému dělení na aktivní (bránící se) a pasivní (bez odporu) obětí. Do poslední třetí fáze by spadaly události po ukončení aktů vymezených druhým článkem Úmluvy o genocidě. Opět by třetí fáze byla sledována optikou tří segmentů, pachatelů, obětí a mezinárodní komunity. Obzvláště by zde byl důraz kladen na činnost mezinárodní komunity. Přechody mezi třemi fázemi by byly zřetelně vymezeny. Přechod z fáze první do druhé by nastal rozpoutáním prvních skutků odpovídajícím definici činů v druhém článku Úmluvy o genocidě, zatímco definitivní ukončení páchaní těchto činů by znamenalo přesun do fáze třetí.

Takový model by zachoval unikátnost každého zkoumaného případu genocidy, ale současně by přinesl tolik potřebný lineární ráz, do jisté míry nepostradatelný pro usnadnění orientace v celé problematice. Dále by model otevřel prostor pro bližší poznání jednotlivých případů genocid, nikoliv však na úkor své komplexnosti a univerzality. Především by takto koncipovaný model umožnil snáze zodpovědět otázku, jak genocida vzniká a díky první fázi modelu i otázku, proč genocida vzniká. Model striktně vycházející z definice genocidy vymezené v Úmluvě o genocidě, by zajisté nevyřešil dlouhodobý spor ve věci kritiky její nedostatečné definice. Nesporně by však napomohl pochopit, co vlastně genocidou opravdu rozumíme. Bližší porozumění procesu genocidy je a vždy bude základním stavebním kamenem pro jeho prevenci.

LITERATURA A ZDROJE

- Barša, P. (2011). *Paměť a Genocida: Úvahy o politice holokaustu*. Argo.
- Bartrop, R. P. (2015.) *Genocide: The Basics*. Routledge.
- Bauman, Z. (1989). *Modernity and the Holocaust*. Polity Press.
- Browning, C. R. (1992). *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. Harper Collins.
- Burleson, S. J., & Giordano, A. (2016). Spatiality of the Stages of Genocide: The Armenian Case. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 10(3), 39–58.

- Chalk, F., & Jonassohn, K. (1990). *The History and Sociology of Genocide: Analyses and Case Studies*. Yale University Press.
- Charny, I. (Ed.) (1999). *Encyclopedia of Genocide*. Vol. I. A–H. Santa Barbara: ABC – CLIO.
- Eilbott, B. (1992). Review of *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*; Why Genocide? The Armenian and Jewish Experiences in Perspective, by E. Staub & F. Mazian. *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought*, 27(1), 88–92.
- Epstein, C. (2015). *Nazi Germany: Confronting the Myths*. WILEY Blackwell.
- Erichsen, C. W. (2005). *The Angel of Death Has Descended Violently Among Them: Concentration Camps and Prisoners-of-war in Namibia, 1904–08*. University of Leiden, African Studies Center.
- Fein, H. (1979). *Accounting for Genocide: National Responses and Jewish Victimization during the Holocaust*. The Free Press, Collier Macmillan.
- Fein, H. (1990). Genocide: A Sociological Perspective. *Current Sociology*, 38(1), 1–126.
- Fein, H. (1993). Accounting for Genocide after 1945: Theories and Some Findings. *International Journal on Group Rights*, 1(2), 79–106.
- Feierstein, D. (2014). *Genocide as Social Practice: Reorganizing Society under the Nazis and Argentina's Military Juntas*. Rutgers University Press.
- Fougner, T. (1992). Review of *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*, by E. Staub. *Journal of Peace Research*, 29(3), 353–353.
- Gerteiny, A. G. (2007). *The Terrorist Conjunction: The United States, the Israeli-Palestinian Conflict, and Al-Qā'ida*. Greenwood Publishing Group.
- Griffioen, P. (1995). A Concise Theoretical Analysis of Helen Fein's work: "Accounting for Genocide. National Responses and Jewish Victimization during the Holocaust." *Conference: The place of the Shoah in modern Jewish history*. Bar-Ilan University, Israel. <https://uni-konstanz.academia.edu/PimGriffioen/>
- Gurr, T. R. (2019). Preventing genocides and mass atrocities: Evidence from conflict analysis. In B. Harff & T. R. Gurr (Eds.), *Preventing Mass Atrocities: Policies and Practices* (s. 60–69). Routledge.
- Harff, B. (1987). The Etiology of Genocide. In I. Wallimann, M. N. Dobkowski & R. L. Rubenstein (Eds.), *Genocide and the Modern Age: Etiology and case Studies of Mass Death* (s. 41–59). Greenwood Press.
- Harff, B. (1992). Recognizing Genocides and Politicides. In H. Fein (Ed.), *Genocide Watch* (s. 27–41). Yale University Press.
- Harff, B. (2003). No Lessons Learned from the Holocaust? Assessing Risks of Genocide and Political Mass Murder since 1955. *American Political Science Review*, 97(1), 57–73.
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An Integrative Review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 252–264.
- Hiebert, M. S. (2008). Theorizing Destruction: Reflections on the State of Comparative Genocide Theory. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 3(3), 309–339.
- Hilberg, R. (2003). *The Destruction of the European Jews*. Yale University Press.
- Hovannisian, R. G. (1994). Etiology and Sequelae of the Armenian Genocide. In G. J. Andreopoulos (Ed.), *Genocide: Conceptual and Historical Dimensions* (s. 111–140). University of Pennsylvania Press.
- Hull, I. V. (2005). *Absolute Destruction: Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*. Cornell University Press.
- Jones, A. (2017). *Genocide: A Comparative Introduction*. Routledge.
- Knöbl, W. (2017, 20. února). How (not) to Explain Violence – Reflection on Recent Developments within the Social Sciences. *Konference: IWM monthly lecture*. <http://www.iwm.at/events/event/how-not-to-explain-violence/>
- Kogon, E. (1998). *The Theory and Practice of Hell: The German Concentration Camps and the System Behind Them*. Berkley Books.
- Kuper, L. (1981). *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*. Penguin Books.
- Kuper, L. (1990). Review of *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*, by E. Staub. *Contemporary Sociology*, 19(5), 683–684.
- Lemkin, R. (1944). *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposals for Redress*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Moses, A. D. (2013). Raphael Lemkin, Culture, and the Concept of Genocide. In D. Bloxham & A. D. Moses (Eds.), *The Oxford Handbook of Genocide Studies* (s. 19–41). Oxford University Press.

- Naimark, N. M. (2017). *Genocide: A World History*. Oxford University Press.
- OSN (1948). *Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia*. <https://www.osn.cz/umluva-genocida/>
- Rosenberg, S. P. (2012). Genocide Is a Process, Not an Event. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 7(1), 15–23.
- Rothschild, Z. K., Landau, M. J., Sullivan, D., & Keefer, L. (2012). A dual-motive model of scapegoating: Displacing blame to reduce guilt or increase control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(6), 1148–1163.
- Schabas, W. A. (2000). *Genocide in International Law: The Crimes of Crimes*. Cambridge University Press.
- Shaw, M. (2003). *War and Genocide: Organised Killing in Modern Society*. Polity Press.
- Shaw, M. (2013). Sociology and Genocide. In D. Bloxham & A. D. Moses (Eds.), *The Oxford Handbook of Genocide Studies* (s. 142–162). Oxford University Press.
- Shaw, M. (2015). *What is Genocide?* (second edition). Polity Press.
- Skolnik, F., & Berenbaum, M. (2007). *Encyclopedia Judaica*, vol. 9. Macmillan reference USA.
- Smith, N. (2007, 12. listopadu). UMW Professor to be Featured on “With Good Reason” Radio Program. *UMW Voice*. <https://www.umw.edu/news/2007/11/12/umw-professor-to-be-featured-on-with-good-reason-radio-program-2/>
- Stanton, G. H. (1987, 14. března). Blue Scarves and Yellow Stars: Classification and Symbolization in the Cambodian Genocide. *Genocide Watch*. <https://www.genocidewatch.com/single-post/1987/03/14/blue-scarves-and-yellow-stars-classification-and-symbolization-in-the-cambodian-genocide>
- Stanton, G. H. (1996, únor). The Eight Stages of Genocide. *Genocide Watch*. <https://www.genocidewatch.com/articles-by-dr-stanton>
- Stanton, G. H. (2019, 28. února). Teaching Ten Stages of Genocide. *Genocide Watch*. https://www.genocidewatch.com/files/ugd/d0bbf9_0d4bcda492ef46cb8c6263c7823cd7d7.pdf
- Stanton, G. H. (2023). The Ten Stages of Genocide. *Genocide Watch*. <https://www.genocidewatch.com/tenstages>
- Staub, E. (1989). *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*. Cambridge University Press.
- Staub, E. (2000). Genocide and Mass Killing: Origins, Prevention, Healing and Reconciliation. *Political Psychology*, 21(2), 367–382.
- Staub, E. (2011). *Overcoming Evil: Genocide, Violent Conflict, and Terrorism*. Oxford University Press.
- Straus, S. (2001). Contested Meanings and Conflicting Imperatives: A Conceptual Analysis of Genocide. *Journal of Genocide Research*, 3(3): 359–375.
- Straus, S. (2007). Second-Generation Comparative Research on Genocide. *World Politics*, 59(3), 476–501.
- Straus, S. (2008). *The Order of Genocide: Race, Power, and War in Rwanda*. Cornell University Press.
- Van Haperen, M. (2016). Rwandská Genocida, 1994. In M. Van Haperen (Ed.), *Holokaust a jiné genocidy* (s. 101–123). Občanské sdružení PANT.
- Waller, J. (2016). *Confronting Evil: Engaging Our Responsibility to Prevent Genocide*. Oxford University Press.
- Wallace, M., & Kinahan, J. (2011). *A History of Namibia from the Beginning to 1990*. Columbia University Press.
- Weiss-Wendt, A. (2008). Problems in Comparative Genocide Scholarship. In D. Stone (Ed.), *The History of Genocide* (s. 42–70). Palgrave Macmillan.
- Zimbardo, P. G. (2007). *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*. Rider.